

STEPHEN SCHAFER

A TÁRSADALOM FELELŐSSÉGE

(A Responsibility of the Society szöveg magyar változata. Fordította Garai Nikoletta PhD hallgató. A hivatkozásokat lásd az angol változatnál.)

Hungarian translation of the text of Responsibility of the Society. Translated by Nikoletta Garai, PhD student.)

A bűnöző, mint társadalmának produktuma

A bűnözés problémájának szociológiai megközelítései azt feltételezik, hogy a bűnöző nem egy izolált individuum, hanem társadalmának produktuma. Ahelyett, hogy a bűnözés okait az egyénben keresnék, mint ahogyan azt a biológiai és pszichológiai teoretikusok feltételezik, a szociológus úgy értelmezi a bűnözőt, mint társadalmi csoportja tagját, olyan jelenségként tekinti őt, akinek bűnözői magatartása társadalmi létének rendellenességeiből, vagy a társadalom irányába mutatott magatartásából ered. Ennél fogva a bűnöző társadalmilag különbözik azoktól, akiknek a társadalmi viselkedését, a törvényekhez való konform igazodásukból kifolyólag „igazoltnak” normálisnak tartják, a szocializált emberi csoport egy variánsa. Bűnelkövetése az antiszociális magatartás egy formája. Mivel a bűnöző definíció szerint társadalmilag különbözik a társadalom konvencionális tagjaitól, a hagyományos megtorló büntetés fenyegetése nem hat rá. A bűnözés problémájának bármely megoldása, azzal érvelnek, hogy csak a bűnöző és társadalmi környezete közötti kapcsolatának elemzésében található meg.

Habár a szociológiai értelmezéseket gyakran kritizálják, messze ezek jelentik jelenleg a legnagyobb hatású magyarázatokat. Még a szomatikus vagy pszichés megközelítés legextrémebb támogatói sem képesek figyelmen kívül hagyni a bűnözés és a fiatalkori antiszociális magatartások etiológiájában a társadalmi tényezők hatását. A szociológiai megközelítés azonban nem monolitikus, hanem számos és különféle hangsúlyú. Ahogyan a frenológia elvezetett a „morális elmezavar” koncepciójához, ami aztán örökletes alacsonyabb rendűséggé vált, és jelenleg pszichopátiaként vagy szociopátiaként szerepel, a bűnözés modern szociológiai értelmezése is fejlődés eredménye.

A szegénységre, élelmiszerárakra, bevándorlásra, osztály-rétegezettségre, nyomoranyagokra, prostitúcióra, alkoholizmusra és más gazdasági és szociális problémákra történő egyszerű utalások átalakultak a kulturális konfliktus, szubkultúrák, lehetőség-struktúra, anómia, differenciális asszociáció és más szofisztikált teoretikus konstrukciók jegyében való gondolkodássá. Közülük több csak a régi elméletek ellenőrzésének vagy bővítésének látszik. Például Leon Radzinowitz arra utal, hogy a fiatalkorú bandák társadalomtudósok által történő jelenlegi vizsgálata „egy viszonylag korlátozott területen történik.”¹ Pitrim A Sorokin azt állította, hogy „a jelenlegi kutatások nagy része főleg a megelőző periódus szociológus-

sai által kifejlesztett módszerek és elméletek megismétlését, változtatát, finomítását és igazolását jelentik”, és „a tökéletesítéseknek csak egy része képvisel bármi forradalmi vagy alapvetően újat.”²

A bűnözés és a fiatalok antiszociális cselekményeinek szociológiai elméletei közt nagy az átfedés. Egymástól, a társadalomtudomány más ágazataiból kölcsönöznek, sőt más tudományágak segítségét is igénybe veszik. Mivel többtényezős elméleti konstrukciókat alkalmaznak, nagyon nehéz, ha nem lehetetlen, ezeket az elméleteket orientációjuk alapján kategorizálni. Néhányat ezek közül természeténél fogva „offenzívnek” tarthatunk. „Megtámadják” a bűnözőt, akinek a „szabad akarata” reagál a társadalmi igazságtalanságra, és provokálják, hogy bűncselekmény formájában támadja a társadalmat. Vagy offenzívnek a társadalom hibáival szemben, és a társadalom egészét „támadják”. Más elméletek „defenzívnek” tűnnek: a bűnözést és a fiatalkori antiszociális magatartásokat a dezorganizált társadalom és a társadalmi nyomás termékének tartják. Hangsúlyozzák az igényt a társadalom védelmére a bűnözéssel szemben, mert a bűnözői magatartást a bűnöző a saját társas közegében tanulja, vagy sajátítja el. Néhányan a szociálpszichológiára támaszkodnak, és a bűncselekményre, mint a szocializációs folyamat produktumára fókuszálnak, mások kulturális különbségekre hivatkoznak, vagy az értékek és normák konfliktusaira, megint mások a tökéletlen vagy megosztott szerkezetű társadalommal magyarázzák a bűnözést.

A bűnözés offenzív megértése

Ez a megközelítés feltételezi, hogy az ember szabadon dönt afelől, hogy részt vesz-e vagy sem egy bűncselekményben. A bűnöző, aki negatív módon választott, teljes mértékben felelős a bűnözői magatartásáért. Nem megfelelően szocializált akarata, azoktól a korlátozásoktól való mentesség, amelyeket egy megfelelő szocializáció rótt volna rá, felelős azért, hogy összeütközésbe került a büntető törvénnyel.

Mivel a bűnöző úgy véli, hogy a törekvéseit nem tudja kielégítő módon érvényesíteni, végül is arra a következtetésre jut a társadalommal kapcsolatban, hogy az vagy szükségtelenül korlátozó, vagy részben, esetleg teljes mértékben igazságtalan. Annak érdekében, hogy elérje céljait, megtámadja a társadalmat az útjában álló törvényes normák megszegése által. Ha éhes, kenyeret lop, ha luxuskörülményekre vágyik, bankot rabol, ha nem szeret dolgozni, csekket hamisít, hogy mások költségére éljen. Ha gyűlöl valakit, megöli. A döntés egyedül az övé.

Cesare Beccaria ennek a bűnözés-magyarázatnak a klasszikus képviselője. Az ő formalista, retributív megközelítése uralta a büntető joggyakorlatot 150 évig. A legtöbb jogász, a bíróságok, büntető rendszerek továbbra is ennek az elvnek az alapján működnek, bár gyakran tagadják ezt, és alkalmi reformok valamennyire megtörték ennek a megközelítésnek a szigorúságát.

A társadalmi hibák, és a nyomás, amit azok a törvénytiszteletre gyakorolnak (a bűnözés offenzív értelmezésének másik dimenziója) enyhíti az elkövető bűnözéssel kapcsolatos felelősségét, mivel az nem menekülhet a társadalom kriminogén feszültségei és nyomása elől.

A társadalom felelős az egyéni akarat szocializálásáért, a kudarc pedig az egyén kriminális döntéséhez vezet. A bűnözői magatartás ezért csupán egy egyéni válasz a nyomásra és a stresszre. Ennek az elméleti álláspontnak a képviselői azt feltételezik, hogy a társadalom, és nem a bűnöző a bűnös fél.

Léonce Manouvrier, antropológus és a francia környezet-elvű iskola prominens képviselője, akinek bűnözésről szóló a munkáját Bonger a téma egyik legjobbjaként ünnepelte³, azt sugallta, hogy a bűnöző pusztán a társadalmi környezet kifejeződése, és csak a társadalmi törvények tökéletesítése csökkentheti a bűncselekmények mennyiségét.⁴ „Mindenkinek vétke a bűncselekményben” – fogalmazta meg vádját Adolphe Quetelet, „kivéve a bűnöző”: a társadalom készíti elő a bűncselekményt, mondja, és a bűnöző csak egy hangszer, amin a társadalom játszik.⁵ A francia iskola másik képviselője J. A. E. Lacassagne, ama híres kijelentés szerzője, miszerint „a társadalmaknak olyan bűnözői vannak, amilyeneket megérdemelnek”, szintén a társadalom egészét vádolta a bűnöző ember felbukkanásáért. „A társadalmi környezet – állította – a húsleves a bűnözők tenyésztéséhez és a kórokozó, vagyis a bűnöző, csak akkor fontos összetevő, ha olyan közeget találtak, amiben növekedhet.”⁶ Lassacagne-t, aki mintegy nyolcan évvel korábban megelőzte Walter Miller „generálójának” felfogását⁷, Albert Cohen „fiatalkori kriminális szubkultúra” elméletét⁸ és más modern környezetelvű hipotéziseket, még a félelmetes Franz von Lisztet is lenyűgözte, akinek nevezetes munkái megpróbálták egységesíteni a szerteágazó elméleti irányzatokat. Liszt azt is hangsúlyozta, hogy a bűnözés „szükséges és elkerülhetetlen következménye az adott feltételeknek.”⁹

Leon Radzinowicz azt állította, hogy „azok a kriminológusok, akik nem voltak marxisták, elkezdtek ezeknek a környezeti kriminológusok a nyelvét beszélni.”¹⁰ Bár a „nyomás alatti kriminalitás offenzív elmélete” egy erős környezeti hatást feltételezett a bűncselekmények létrejöttében, ez nem a bűnözés szocialista elméletének nyelvezete volt. A marxista elmélet egyedül a gazdaság szerkezetét tette felelőssé a bűnözői magatartásért, míg az „offenzív” teoretikusok a nem megfelelő társadalmi értékekhez kapcsolták a bűnözést, és az értékrendszer változását kívánták, de a gazdaság strukturális változásának felvetése nélkül. Bár ez az elméleti iskola nagy népszerűséget ért el azok között, akik hittek a társadalmi determinizmusban, a legnagyobb diadalukat akkor érték el, amikor Manouvrier vezette követőik kisajtották, hogy Lombroso elismerje a szociológiai tényezők hatását.

Bűnözés, mint társadalmilag elsajátított viselkedés

A bűnözési probléma „defenzív” megközelítéseiben a bűnöző személyes felelősségét nem tagadják, de a bűnöző és a környezete közötti kölcsönhatás marad az alapvető elméleti összetevő. Az egyik defenzív elmélet beépíti a szociálpszichológia egyes aspektusait. Ez az elmélet a bűnözést társadalmilag elsajátított viselkedésként magyarázza; társas kapcsolatokon keresztül sajátítják el, vagy a tökéletlen, félresiklott, irányítatlan szocializáció produktuma lehet. A hipotézis azt sugallja, hogy „a személyek úgy sajátítják el a bűnözői viselkedés mintáit, ahogyan a jogkövető magatartást is megtanulják.”¹¹

Az talán vitatható, hogy Benoit August Morel volt az első, aki felvetette, hogy a bűnözés tanult viselkedés, és felhívta a figyelmet az „erkölcsi fertőzésre”, ami annak az eredménye, hogy az újságok tudósítanak a bűncselekményekről.¹² Paul Aubry, a „gyilkosság fertőzéséről” szóló tanulmányában azt állítja, hogy a fertőzés Morel „morbid pszichológiájának” a tünete, amelynek a legfőbb tényezői az „ösztönzés” és az „utánzás.”¹³ A rossz viszonyulás, vagy az egyén társadalomhoz való alkalmazkodásának a hiánya a vezérgondolat M. A. Vacaro munkáiban, aki a bűnözést a bűnözőnek a törvényalkotó rendelkezései elleni lázadásként fogta fel.¹⁴ Ezek a korai „utánzási” vagy „szocializációs” elméletek előre vetítik a bűnözés kortárs biológiai és antropológiai megközelítéseit. Nem tagadták az olyan tényezők szerepét, mint az öröklés, az idegrendszeri zavar vagy az anatómiai sajátosságok, azonban a biológiai vagy fizikai tényezőket, csak olyan erőnek tekintették, amely előkészíti a teret a meghatározóbb társadalmi okoknak.

Bár nem Gabriel Tarde (1843-1904) volt az első, aki előjött egy tanulási elmélettel, mégis többnyire Tarde-nak tulajdonítják annak megfogalmazását, hogy a bűnözői minták a másokkal való interakciók produktumai.¹⁵ Filozófus, szociológus, pszichológus, gyakorló jogász és statisztikus volt, de mindig és minden minőségében élénken érdeklődött a bűnözés problémája iránt.¹⁶ A bűnözés társadalmi eredetének hangsúlyozása tartós hatást gyakorolt a kriminológiai gondolkodásra egyaránt Európában és Amerikában. Lombroso rettentő kritikusként tagadta a fizikai anomáliák jelentőségét, de nem vetette el teljesen a biológiai tényezők szerepét az emberi viselkedésben. Számos kriminológiai kutatásra (Benedikt, Ferri, Lacassagne, Maro, Virgilio és mások) kiterjedő összehasonlító vizsgálata során cáfolta a született bűnöző létezését¹⁷, de elfogadta a börtönlakók Lombroso szerinti epilepsziás karakterét. Mindazonáltal filozófiájának uralkodó problémái, a morális felelősség és az utánzás törvényszerűségei világosan mutatják, hogy Tarde gondolkodásában a bűnözés társadalmi produktum, és társas úton elsajátított viselkedésmód.

Az egyén személyes identitása vagy önképe, valamint a szokások, érdeklődés és nevelés közös magja az alappillérek Tarde morális felelősség koncepciójában. Kiegészíti az „utánzás törvényeiről” szóló alapvető elméletét, ami három utánzás-fajtát vagy repetitív viselkedésmintát feltételez. Először is az emberek utánozzák mások öltözködési stílusát és szokásait, és minél több az emberi érintkezés, annál több az utánzás. Másodszor a „feljebb lévő” mindig utánozza az „lejjebb lévő”; Tarde felsorolt néhány bűncselekményt, ami korábban csak a felsőbb osztályok körében volt ismeretes, de a történelem folyamán elterjedt alsóbb néprétegek közt is. Harmadszor, ha két egymást kölcsönösen kizáró divat vagy szokás konfliktusba kerül, akkor az újabbat fogják többen utánozni.

A bűnözés társadalmi szövedékének Tarde általi hangsúlyozása „a jelenlegi amerikai kriminológiai elméletek sarokköve.”¹⁸ Tarde sosem tisztázza, hogy az első bűncselekményt, ami az utánzási mintát beindította, miért követték el, vagy, hogy a társadalom nagy része miért marad törvénytisztelő és miért csak egy kis rész utánozza a bűnözőt. Mindenesetre Tarde eredeti és független gondolkodása számos kortárs elméletalkotót ösztönzött hasonló vagy továbbfejlesztett gondolatok kifejtésére. „Egyfajta tisztelgés Tarde eredetisége és előrelátása előtt, hogy hetven évvel a bűnözés oksági összefüggéseire vonatkozó gondolatainak kifejtése után, azok a mai amerikai kriminológusok munkahipotéziseinek számítanak.”¹⁹

Tarde teóriáinak legnevezetesebb követője valószínűleg Edwin H. Sutherland volt, aki nemcsak, hogy kidolgozta „differenciális asszociáció” (*a magyar szakirodalomban meghonosodott elnevezéssel: „eltérő képzetek”; a lektor megjegyzése*) elméletét, de erősen támaszkodott Tarde-ra a „professzionális tolvajokról”²⁰ szóló átható elemzésében. A differenciális asszociációra vonatkozó elméletének első kifejezett részletezése a „*Principles of Criminology*” harmadik kiadásában történt meg, 1939-ben.²¹ Sutherland rámutatott, hogy elmélete már a korábbi kiadásokban is kifejtésre került, de még „szétszórtan és nem teljesen kifejlesztve.”²² Világossá tette, hogy még a kifejezett bemutatás ellenére is „nyilvánvaló, hogy ez az elmélet nem az utolsó munkálkodás ezen a témán; sőt, ezt állítják ennél fogva nyíltan abban a reményben, hogy kritizálni fogják, ami így elvezethet a kriminális viselkedés még kielégítőbb magyarázatához.”²³

Sutherland hét tétel formájában mutatta be kísérleti elméletét.²⁴ Az első tétel szerint, a módszeres bűnözői viselkedés folyamata alapvetően ugyanolyan, mint a jogszerű magatartás folyamata; csak a mértékek különböznek, ami alapján megítélik azokat. A második szerint a bűnözői viselkedést a bűnelkövetőkkel való asszociáció folyamata határozza meg, épp úgy, ahogy a jogkövető magatartást a törvénytisztelő emberekkel való asszociáció folyamata határozza meg. A harmadik szerint a differenciális asszociáció egy oksági folyamat a bűnözés kialakulásában. A negyedik szerint a bűnözői mintázatokkal való kapcsolat gyakorisága és a konzisztenciája meghatározza a bűnözői viselkedés esélyét. Az ötödik szerint a személyes jellemzők vagy a társadalmi helyzetek egyéni különbségei csak akkor okoznak bűncselekményt, ha azok hatnak az „eltérő képzetekre”. A hatodik szerint a kulturális konfliktus a differenciális asszociáció mögöttes oka. A hetedik tétel szerint pedig a társadalmi dezorganizáció a módszeres bűnözői viselkedés alapvető oka.

Sutherland hamarosan felfedezte elmélete gyenge pontjait, és korrigálta azokat a könyve negyedik, 1947. évi kiadásában. Annak a tartalma, amit a bűnözői viselkedés mintájából megtanul valaki, különbözik a nem-bűnözőviselkedési mintáktól, ezért nevezete ezt a folyamatot Sutherland „eltérő képzeteknek”. Az emberek nem csak azért válnak bűnözővé, mert bűnöző viselkedési mintákkal érintkeznek, hanem azért is, mert elszigetelődnek a nem-bűnöző mintázatoktól. Tarde első utánzási törvényéhez hasonlóan, Sutherland differenciális asszociációja a képzetek arányára utal mind bűnözői, mind nem-bűnözői mintákra vonatkozóan. Emellett, magyarázza Cressey, a képzet nem feltétlenül kell, hogy bűnözőkkel legyen meg, mivel egy nem-bűnöző is nyújthat kriminális mintákat és egy bűnöző is mutathat nem-bűnöző viselkedést.

Sutherland elméletét gyakorta kritizálták különféle alapokon. Leon Radzinowicz nem tartja túlságosan nagyra ezt a hipotézist. Szerinte csak „Sutherland magas pozíciója és szilárd hírneve miatt keltett ez a tézis olyan nagy érdeklődést.”²⁵ Nigel Walker hasonlóképp úgy kommentálta, hogy a differenciális asszociáció elmélete egyszerűen illusztrálja megannyi kriminológiai hipotézis sorsát, „ami a nyilvánvaló dolgok megfigyelésével kezdődik, elvéve általánosítja azt, és végül újra a korlátozott igazságok megállapításává redukálódnak, amelyekből származnak.”²⁶

A bűnözés, mint szociálisan elsajátított viselkedés tükröződik Edmund Mezger *Lebensführungsschuld* elméletében, az „életvezetésre vonatkozó felelősség” ideájában, ami

részben a bűnöző elvárt szocializációjára utal,²⁷ és Ernst Selig *Lebensformen*-jében, ami azt implikálja, hogy az „életformák” irányíthatók a szocializációs folyamat során. Ebben a két példában a szocializáció vagy az antikriminális viselkedés megtanulása szociális alapon feltételezett, de a bűnözőből „belülről” kell fakadnia. Vitatható, hogy Sutherland „fehérgalléros bűnözője” ebbe a kategóriába tartozik e.

Donald R. Cressey „racionalizáció”-konceptiójában²⁸ azt állítja, hogy azok a verbális megnyilatkozások, amiket a bűnöző cselekedeteihez fűz, racionalizálások, amiket a kriminális viselkedési mintákkal való találkozás során sajátított el. Egy másik elmélet, amely felismeri „a deviancia igazolását, ami érvényes az elkövető, de nem érvényes a jogi rendszer nagy része számára” az Gresham M. Sykestől és David Matza-tól származik,²⁹ akik a „neutralizáció technikáit” tárgyalták, amelyet azok a kis csoportok gyakorolnak, ahova az elkövető is tartozik.

Egy másik fókusz azokon az elméleteken belül, amelyek a bűnözést tanult viselkedésnek tartják, Eric Wolf³⁰ és George Dahm³¹ feltevése a „normatív személyek” létezéséről. Ezek a hipotézisek a „fenomenológiai perszonalizmus” ideáján nyugszanak; az elkövetőt „egzisztenciális létezőként” tekintik, akinek a kapcsolódása egy normatív bűncselekmény típushoz a szociális körülményeinek eredménye. Mindamellett a biológiai okok lehetőségét nem vetik el ezek az elméletek, a szociális tényezők pedig homályosan jelen vannak.

A kultúra felelőssége és normái

A defenzív típusú szociológiai elméletek egy másik fajtája a kultúrát, annak értékrendszerét és normáit, valamint konfliktusait tartja felelősnek azért, hogy az ember szembe kerül a büntető törvényekkel. Amíg az offenzív megközelítések kulturális változást javasolnak, addig a defenzív teóriák kulturális korrekciót szeretnének elérni. Ebben a kategóriába sorolható Adolphe Prins, aki, mielőtt von Liszthez és Hamelhez csatlakozott, felismerte, hogy „a társadalmi organizmus valamiféle degenerációtól szenved.”³² Donald R. Taft „bűnözés-elmélet Amerikában”-ja³³ azt sugallja, hogy a bűnözés uralkodik az olyan kultúrákban, amelyek „dinamikus kvalitásúak, komplexek, materialisták, növekvő mértékben személytelenek, individualisták, ragaszkodnak a státusz fontosságához, korlátozzák a csoportlojalitást, a határvidék-tardíciók túlélői, alkalmazzák a faji diszkriminációt, hiányzik náluk a tudományos orientáció a társadalmi mezőben, tolerálják a politikai korrupciót, általában hisznek a törvényekben, de néhány törvényt nem tisztelnek, és elfogadják a kvázi-kriminális kizsákmányolást”, és, mint hozzá teszi, a lista tovább bővíthető. Taft feltételezte, hogy az ilyen kultúrában sok konfliktus lesz, ami gyakran a bűnözés formáját ölti. Elmélete nyilvánvalóan vád: a bűnözés a kultúra szülötte. Ez a megközelítés felöleli az egész kultúrát vagy társadalmat, nem az egyén és az egyén, vagy az egyén és társadalmi csoportja interakcióit vizsgálja.

Emile Durkheim azt állította, hogy a bűnözés jelenléte a kultúrában normál jelenség.³⁴ Tovább menve, feltételezte, hogy a bűnözés szükségszerű, a társadalmi élet alapvető állapota, és hasznos, mivel e nélkül a moralitás és a törvény normál evolúciója kezdetleges maradna. A fejlődés érdekében a személyes eredetiségnek ki kell tudnia fejezni önmagát, ami magában

foglalja a bűnöző eredetiségét. Ennek fényében a bűnözés szerepe a kultúrában más értelmet nyer, mint azoknál, akik a bűnözést a gonosszal azonosítják, és csökkenteni vagy eltüntetni akarják, és emiatt nagyarányú társadalmi változási programokat javasolnak.

Thorsten Sellin a kultúrát a viselkedési normákon keresztül szemléli, és a bűnözést azok konfliktusaiból vezeti le.³⁵ A kulturális konfliktusok elkerülhetetlenek, mondja Sellin, amikor „egy kultúra vagy szubkultúra normái elvándorolnak vagy kapcsolatba kerülnek másokkal.” Ez történik, ha a kulturális kódok összecsapnak egymással határos kultúrák találkozási pontjainál, amikor az egyik csoport törvényeit kiterjesztik a másiknak a területére, vagy amikor az egyik kultúra tagjai a másikba vándorolnak. A kulturális konfliktus (amire Tarde morális felelősség koncepciója lehet egy lehetséges válasz), ami Sellin feltevése szerint hajlamos a normák megszegését eredményezni „pusztán azért, mert emberek, akik egy beépítettek egy kulturális csoport normáit egy másik területre vándorolnak” és „ez a konfliktus adig tart, amíg az akkulturációs folyamat be nem fejeződik.”

Ezekben a „defenzív” szociológiai bűnözés-elméletekben feltűnik néhány szociálpszichológiai aspektus, de a bűnözést az egész kultúra vagy szubkultúra kontextusában szemlélik.

A bűnözés, mint a strukturális zavarok eredménye

A II. világháború utáni amerikai kriminológiát talán mi sem jellemzi a jobban, mint a bűncselekmény okai aprólékos elemzésének elvetése, és a társadalom strukturális zavaraira és egyensúlyhiányára való fókuszálás, mint ami az összes eset háttérében álló közös ok. Valójában arrogáns és nonszensz feltételezés volna, hogy bármely más orientáció – biológiai, pszichológiai, szociológiai – megtalálta volna a végső választ a kérdésben. Az elmúlt negyed évszázad tökéletesen társadalmi struktúrát idéző hipotézisei megkísérelték a bűnözést egy halom olyan elmélet szemüvegén keresztül nézni, amelyek úgy vélték, hogy megtalálták a megoldást, de nem oldották meg a problémát. Sem a fizikai organizmus anomáliái, sem az öröklés, sem a degeneráció vagy a tudattalan élmények, sem a nyomornegyedek, szegénység, szétrombolt otthonok, vagy egyéb individuális faktorok nem kapnak hangsúlyt ezekben az elméletekben. A tanult kriminális viselkedéssel kapcsolatos feltételezések vagy a kulturális konfliktusok néha felelevenítődnek, hogy támogassák ezeket a struktúra-centrikus elméleteket, de az összes szociális vagy szociálpszichológiai faktor a legtöbb esetben csak kiegészíti a strukturális zavarról szóló központi problémát. A nem megfelelő szocializáció nem kerül megemlítésre, mint a bűnözés fontos meghatározója, noha még a legtökéletesebben megszervezett társadalomban is előfordulna bűnözés, hacsak nem a társadalom tagjai tökéletesen volnának szocializálva ehhez a tökéletes társadalmi struktúrához. Végső soron ezek a struktúra-központú elméletek közel állnak ahhoz, hogy természeti törvényeket feltételezzenek.

Miközben ezek az elméletek általánosságban beszélnek a társadalmi struktúra inkonzisztenciáiról, az értékekről, az eszközökről, célokról és jutalmakkal kapcsolatos egyenlőtlenségekről, nem jellemző, hogy bármiféle, az alap értékrendszerrel, a gazdasággal vagy a társadalom szociális konstrukciójával kapcsolatos radikális változást megemlítenének. Ideológiailag ez az a kritikus pont, ahol ezek az elméletek különböznek a változást óhajtó és gyakorta szo-

cialista jellegű elméletektől, nem fogalmaznak meg strukturális reformokkal kapcsolatos vágyakat és azt, hogy hogyan lehet elérni azokat, és változások helyett inkább korrekciót javasolnak. A társadalom strukturális zavarainak felelősségét a bűnözés létrejöttében hosszú ideje hangsúlyozták, évszázadokkal a modern struktúra-centrikus elméletek megjelenése előtt. Cesare Beccaria „*Essay on Crimes and Punishments*” című 1762-es könyvében beszélt a különféle osztályok különböző módon történő kezeléséről: még a kivégzések is különböztek, megsegényítő akasztás járt az alacsonyabb osztályoknak, megtisztelő lefejezés a felsőbb rétegeknek. Friedrich Engels 1845-ös könyvében, a „*Condition of the Working Class*”-ban azt írja, hogy a társadalmi rend a munkások családjának az életét majdhogynem ellehetetlenítette, és a boldogtalan gyermekek a bűnözés felé orientálódnak. Enrico Ferri 1884-es „*Criminal Sociology*”-jában felelevenítette, hogy „az a tény, amit az ügyvédek, kriminológusok és felszínes megfigyelők gyakran elfelejtenek”, az az, hogy „a bűnözőknek három szociológiai rétege van.” Ferri itt az alsóbb osztályokra hívja fel a figyelmet, amelynek tagjai „meg vannak fosztva az oktatás lehetőségétől, anyagi és morális nyomorban élnek, a túlélésért folytatott küzdelem primitív állapotában- ahonnan a bűnözők legnagyobb része származik.”³⁶

A legnagyobb lökést ezeknek az elméleteknek Emile Durkheim (1858-1917) adta, a társadalmi organizáció nagy francia tanulmányozója, aki bevezette az anómia fogalmát. Azt a koncepciót érintette a „*Division of Labor*”³⁷ című munkájában és „*Az öngyilkosságban*”³⁸ fejtette ki részletesen. Durkheim használatában az anómia a szabályok és a normák hiányát, a törvényteleniséget, vagy a normák meggyengülését jelentette, amely deviáns viselkedéshez vezet; az anómiák pedig olyan társadalmakban alakulnak ki, amelyek nem tudnak a viselkedés és a törekvések számára tiszta normákat előírni. A normák biztonságot nyújtanak a társadalom tagjai számára, és szükségszerűen korlátozzák a törekvések sikerét. Ha az individuomot korlátozó kényszerek megroppannak, az nem csak az egyéni biztonságot ássa alá, de az individuum korlátai is kevésbé lesznek bizonyosak. Ha elvesz a kulturális törekvések és a társadalmi lehetőségek közti egyensúly, akkor antiszociális vagy deviáns viselkedés alakul ki.

Durkheim elmélete nem ajánl meggyőző magyarázatot mindenfajta bűncselekményre, bűnelkövetésre és deviáns viselkedésre, többek között képtelen megmagyarázni, hogy anómiás szituációkban, bizonyos személyek miért nem válnak bűnelkövetővé, míg mások igen. Robert K. Merton, aki alapvetően Durkheim anómia-elméletét alkalmazta, a bűnözést és a devianciát a siker elérésének egyenlőtlen elérési lehetőségeihez kapcsolta.³⁹ Felfogása szerint néhány struktúra nyomást gyakorol bizonyos emberekre, hogy inkább deviáns mintsem konformista módon viselkedjenek. Merton két fontos elemet különít el az analízis céljai számára: „társadalmi struktúra és anómia”: az ember kulturális törekvései és az erre vonatkozó intézményi normák vagy a célok elérésének elfogadható módjai. A hatékony egyensúly fennmarad, hangoztatja Merton „amíg az individuum számára kielégülés származik abból, ha mindkét irányba konformista marad,” egyrészt megelégedéssel tölti el a célok elérése, másrészt elégedett azzal, ahogy a társadalom intézményesen lehetőséget biztosít ezek elérésére.

Merton úgy gondolja, hogy az amerikai társadalom nagy hangsúlyt fektet az egyén sikerére, miközben a társadalom egyes rétegeit kizárja ennek elérési lehetőségeiből. A deviáns viselkedés nem csak a lehetőségek hiányából fakad. Ahogy Merton írja:

„A viszonylag merev osztálystruktúra, egy feudális vagy kasztrendszer korlátozza a lehetőségeket, jóval nagyobb mértékben, mint a mi társadalmunkban. Csak akkor, ha egy kulturális értékrendszer mindennél jobban magasztatja a siker bizonyos mindennapi szimbólumait a népesség nagy része előtt, míg a társadalom struktúrája mereven korlátozza vagy teljesen eltörli a szimbólumokhoz való hozzáférés jóváhagyott módjait ugyanazon népesség egy megfontolandó része számára, csak akkor jelenik meg az antiszociális viselkedés egy meghatározott mértéke.”

A társadalom azon tagjai, akik ebben az anómiás csapdában találják magukat, arra kényszerülnek, hogy a cselekvés deviáns, vagy kriminális módját válasszák. Donald Cressey rámutatott, hogy ez az elmélet megmagyarázza az alsóbb társadalmi osztályok (Cressey a „munkásosztály” kifejezést használja) felül reprezentáltságát az amerikai bűnelkövetői populációban, akárcsak a fiatal férfiak, a feketék, a fehér amerikai őslakosok és a városlakók magas számát.⁴⁰

Albert K. Cohen, Merton anómia-elméletét nagyon valószínűnek találta a felnőtt professzionális bűnözők, és a magántulajdon elleni bűncselekmények elleni idősebb és félprofi elkövetői esetében, de nem számol az általa bűnözői szubkultúrának nevezett réteg jelenlétével és nem magyarázza azt.⁴¹ Mindazonáltal a bűnözői szubkultúrájának deviánsait ő is az alsóbb néposztályokba pozícionálja, arra utalva, hogy a statisztikák alátámasztják azt a népszerű benyomást, miszerint „a csoportos bűnözés elsősorban a munkásosztályt érintő jelenség.” Az ő „nem haszonelvű”, „rosszindulatú” és „negativisztikus” fiatalkori bűncselekményei az általában vett kultúrának csak egy szegmensében fordulnak elő („a bűnözői szubkultúra”), az alacsonyabb néprétegekben. Cohen feltételezi, hogy az alacsony rétegből származó, alacsony státuszú fiúnak (a „munkásfiúnak”, ahogy gyakran nevezi), a középosztálybeli terminológia szemszögéből nézve a státuszával kapcsolatos frusztrációja elintézésének problémájától szenved. Egy lehetséges válasz erre a frusztrációra a bűnözői szubkultúra „kialakítása és fenntartása”, ami lehetőséget biztosít a státusz elérésére és az agresszió levezetésére (ez bizonyos mértékben rávilágít a nagyon elleni bűncselekményekre.)

Richard A. Cloward és Llyod E. Cohlin, Durkheim gazdag intellektuális újításaiból merítettek, de használták Robert K. Merton dezorganizált amerikai kultúrával kapcsolatos feltevéseit, Clifford R. Shaw és Henry D. McKay ökológiai eredményeit, és Edwin H. Sutherland differenciális asszociációval kapcsolatos hipotéziseit a saját elméletük kialakításához a társadalmi struktúra azon jellemzőivel kapcsolatosan, amelyek a deviáns megoldások szelekcióját és evolúcióját szabályozzák.⁴² Hipotézisüket „a differenciális lehetőségek rendszerének elmélete” névvel illetik. Cloward és Ohlin hangsúlyozzák, hogy „a nagy városi központok alsó néposztályokhoz kapcsolódó területei” a serdülőkorú férfi bűnöző szubkultúrák helyszínei. Három bűnözői szubkultúrát feltételeznek: „a kriminális szubkultúra”, ahol a delikvens elköteleződik a tolvajlás, a zsarolás és más illegális jövedelemszerző módszerek mellett, a „konfliktus szubkultúra”, ahol az erőszak vezető formája a státusz kivívásának, és a „visszavonulási szubkultúra”, ahol a drogok fogyasztása hangsúlyozott.

Cloward és Ohlin gondolkodásában a társadalmi struktúra nem csak az alsó osztálybeli serdülő férfi státusz-frusztrációjáért felelős, hanem az alternatív megoldás-lehetőségek elérhetőségéért is. Az elérhető lehetőségek határozzák meg, hogy a három bűnözői szubkultú-

rából melyik fog érvényesülni egy adott társadalmi helyzetben. Cloward és Ohlin is hangsúlyozza, hogy az alsó néposztálybeli serdülő férfi anómiás helyzetben van, ami nyomást gyakorol rá, és a lehetőségektől függően tendál az egyik vagy másik szubkultúra felé. Azt is hangsúlyozzák, hogy ez az amerikai élet fontos jellemzője.

Walter C. Reckless „kategorikus kockázat” koncepciója a struktúra-centrikus iskolához tartozik.⁴³ A „bűnügyek nyomán letartóztatottak populációjának jellemzőit elemezve” számos különféle lehetőséget vagy rizikótényezőt azonosított, amelyek a személyek azon bizonyos csoportjainál vagy kategóriáinál megtalálhatók, akiket letartóztattak vagy bebörtönöztek. Bár Reckless analizésébe bevonta a nemhez, korhoz, nemzetiséghez kapcsolódó rizikótényezőket is, ő is felhívta a figyelmet az etnikai és osztályhoz tartozási kockázatokra.

Miként hangsúlyoztuk, az „anómia” kifejezés 1893-ban jelent meg először Durkheim munkájában, de fél évszázadra volt szükség ahhoz, hogy újjáéledjen, és alkalmazni kezdjék a bűnözés megértésében a társadalom strukturális zavarai fogalmának formájában, és újabb két évtized telt el, mire a legnépszerűbb kriminológiai magyarázattá volt. Habár a bűnözés mintázatai és minősége és a társadalmi struktúra mintázatai változtak azóta, hogy Durkheim anómiás situációkat figyelt meg, és valószínűleg még fokozottabban divergenssé válnak majd korunk gyorsan változó társadalmának és hatalmi struktúráinak időszakában, továbbra is nagy az érdeklődés az anómia, mint a bűnöző és elkövető megértését közvetítő koncepció iránt.

Sokszor hangoztatják, hogy minél nagyobb az ellentmondás a kultúra által előírt törekvések és az elérhető lehetőségek közt, annál nagyobb a bűnözés lehetősége. Bár jelenleg az anómia koncepció és annak társadalmi struktúrára vonatkozó aspektusai az egyik legprovokatívabb hozzájárulás a bűnözés kérdéseire adott válaszok végtelen kereséséhez, kevés szisztematikus vagy operacionalizált módszert nyújt a megoldáshoz. Így a bűnözés anómiás magyarázata hiányos, és a jövő kriminológiája elkerülhetetlenül nehézségekkel fog szembesülni, ha az anómia-koncepció elkötelezett követője marad a gyors társadalmi változások ellenére.

Az anómiás situációk legtöbb elemzése az állítólagosan dezorganizált amerikai kultúrára korlátozódik, mintha az anómia volna az egyetlen magyarázat az amerikai bűnözési rátára és a bűnözői szubkultúrákra. Ezáltal félreérésekhez vezethet, és akadályozza a kriminális és bűnözői viselkedés elemzését. Néhány tanulmány elkerüli, hogy nyíltan hangsúlyozza, miszerint a durkheim-i öngyilkosság-elmélet Merton-féle variációja a kiindulópont számukra, de ennek ellenére az elgondolásaik további megfogalmazását a célok elérésének, blokkolt törekvéseknek, alsóosztálybeli devianciának, és az illegitim eszközök választásának fogalmaira építik. Úgy érzik, hogy az amerikai bűnözés és bűnelkövetés megmagyarázható egyszerűen azzal a ténnyel, nem minden siker érték és törekvés elérhető, mivel el vannak zárva olyan hátrányok következtében, mint az osztályok közötti korlátok. Ez a felfogás annyira előrehaladottá vált, mintha a siker céljai, a törekvések és azok elérésének korlátozása a többség számára kizárólag amerikai jelenség volna. Mintha ezek a kutatók bizonyos formában az univerzális bűnözési probléma „amerikai” szimptomáit keresték volna. Ezekben a tanulmányokban „a kultúra által meghatározott törekvések és a társadalmilag strukturált eszközök közötti disszociáció”⁴⁴ az amerikai társadalom exkluzív sajátossága, és szükségszerűen annak dezorganizált struktúráját karakterizálja.

A lehetőségek, vagy azok hiánya a célok elérése végett jelen vannak minden társadalomban, függetlenül attól, hogy mennyire strukturáltak. Jólét, bevétel, munka, státusz, presztízs és hasonlók – olyan célok, amelyeket nem csak Amerika gazdag, de szervezetlen társadalmában keresnek az emberek, hanem máshol is, most és más korokban is. Ha ez nem volna igaz, akkor a bűnözés, mint világszintű probléma másképp mutatkozna és a bűnözés természete radikális különbségeket mutatna a különféle kultúrákban. Ha például a csoportos bűnözés magyarázatának az a fő eleme, miszerint egy jelentős számú alacsonyabb néposztálybeli személy „törekvései túlnyúlnak a lehetőségeiken”,⁴⁵ akkor demonstrálható volna, hogy ugyanaz a felállás megtalálható más társadalmakban is de nem eredményez csoportos bűnözést.

Szemben az állítólagosan alulszervezett amerikai társadalmi struktúrával a Szovjetuniót túlszervezett társadalomnak tarthatjuk. Ennek ellenére a törekvések, célok, korlátok és az illegitim alternatívák nem ismeretlenek arrafelé. Előrelépés, fölfelé törekvés, a versengés bátorítása, egyenlő jogok mindenkinek – ezek nem csak, hogy részei a szovjet kultúrának, de hivatalosan hangsúlyozzák is azokat. A „Sztahanovista mozgalom”⁴⁶ arra buzdítja az egyéneket, hogy a kvótájuknál többet teljesítsenek, így anyagi jutalmat kaphatnak, és magasabb státuszt érhetnek el. Ezen felül különféle, fizikai és szellemi „szocialista versenyeken” hangsúlyozzák a teljesítmény fontosságát és az pénzzel és szimbolikusan jutalmazzák. Még a pártpozíciók összes fokozatait, lentől egészen fentig heves versengés közepette próbálják megkaparintani, részben azért, mert a jobb pártpozíció jobb életkörülményekkel jár együtt. Miként W. W. Rostow megfigyelte, a szovjet rezsim kialakította a versengés ösztönzését „a valódi bevételek növekvő skálájával azok számára, akik hajlandóak keményebben dolgozni vagy azoknak, akik készek arra, hogy nagyobb felelősséggel járó pozíciót töltsenek be”, illetve „kidolgoztak kitüntetésrendszert és díjakat, hogy kiegészítsék az anyagi jövedelmeket ösztönző hatását a közösségi elismerés a szinte univerzálisan jelen levő vágyára építve. Összességében a rezsim nem frusztrálja a presztízst elérni vágyó ambiciózus személyeket.”⁴⁷ A Szovjetunió státusszimbólumai különbözhetnek az amerikai társadalométól, de az emberek nem kevésbé szeretnék azokat megszerezni, mint az amerikaiak a magukét.

Ez nem jelenti azt, hogy a lehetőségek nem limitáltak a Szovjetunióban. Bár a propaganda és a magasan szervezett, mindenre kiterjedő társadalmi kontroll igyekszik korlátokat kidolgozni annak érdekében, hogy az emberek elfogadják a számukra elérhető jutalmakat, a csalódottság nem elkerülhető azokban az esetekben, ahol az egyének vagy a csoportok nem tudják elérni a vágyott céljaikat. „A helyzet az, hogy léteznek fontos konfliktusok, amit a szovjet oroszországi élethez kapcsolódó törekvések és elvárások, illetve ezeknek a realitással való szembesülése generál.”⁴⁸ Ha Amerikában a versengés bátorítása nincs kiegyensúlyozva a siker elérésének végtelen lehetőségével, akkor ez a szovjet területen sincs másképp, ahol a célok ugyanúgy nincsenek összeegyeztetve a lehetőségekkel. Az alapvető különbség a két társadalom közt inkább a Szovjet rendszerben nagyobb mértékben jelenlevő állami kényszer formájában és a privilegizált és nem privilegizált csoportok összetételében mutatkozik. De a társadalmi rétegzettségéből eredő problémák elkerülhetetlenek tűnnek, ha egy társadalom túljut a legegyszerűbb fejlettségi szinten.